

HERGER Csabáné
egyetemi tanár
PTE ÁJK

DOI: 10.15170/DIKE.2021.05.02.07

Magyar magánjogászok tudományos írásai Németországban (1920–1944)

Scientific Writings of Hungarian Private Lawyers in Germany (1920–1944)

The study of the scientific relations between Hungarian and German private law jurists between 1920 and 1944 is still a current research issue, the comprehensive presentation of which has not been undertaken by either the German or the Hungarian legal historians. This research task cannot be completely performed by the author of this study either. The research question is that among the Hungarian private jurists, who published his scientific results in German journals, in the columns of the Zeitschrift der Akademie für Deutsches Recht and in the Zeitschrift für osteuropäisches Recht, and on what topics and in what way was it approached. The study covers private law in the broad sense, so in addition to general private law, it also covers writings on family law, commercial law and civil procedure law. When evaluating these questions, the role of the given author in Hungarian scientific public life is also a research aspect.

Keywords: private law, right restrictions and deprivations, publications of Hungarian private lawyers, Horthy era

1. A kutatás kérdései és forrásai¹

A magyar és a német magánjogtudósok tudományos kapcsolatainak vizsgálata az 1920 és 1944 közötti időszakban aktuális kutatási kérdés napjainkban is, melynek átfogó bemutatására mindez idáig sem német, sem magyar részről nem vállalkoztak. A teljesség igényével ezt a kutatási feladatot e tanulmány szerzője sem tudja elvégezni. Korábbi tanulmányaiban „*A jogfosztás elmélete és gyakorlata a Horthy-korszak második felében és az NS-rendszerben*” című projekt keretében egyrészt az igazságtalanság és a jogtalanság közötti határok kérdésével foglalkozott a korszak magyar magánjog-tudományában, másrészt a Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltárában fennmaradt polgári jogszolgáltatási ügyek alapján a kereskedelmi jog és a házassági jog területén megjelent lépcsőzetes jogkorlátozás, majd teljes jogfosztás gyakorlati megvalósulását vizsgálta.² E gondolatmenet folytatásaként Krausz Bernadett³ a magyar magánjogászok hazánkban megjelent írásai

¹ A tanulmány szerkesztett változata a Márkus Dezső Összehasonlító Jogtörténeti Kutatócsoport 2021. október 7-én Budapesten rendezett tudományos ülésén elhangzott előadásnak. „*A jogfosztás elmélete és gyakorlata a Horthy-korszak második felében és az NS-rendszerben*” című kutatási projekt (2019–2021) támogatásáért a szerző köszönetet mond az Alexander von Humboldt Alapítványnak.

² HERGER, Jogkorlátozás és jogfosztás a gazdasági életben a Pécsi Királyi Törvényszék gyakorlata alapján (1938–1944) 21–47.; HERGER, Ehrecht in Ungarn (1918–1945) 45–81.; HERGER, A Pécsi Királyi Törvényszék ítélkezési gyakorlata a III. zsidótörvény hatályba lépését követően 46–74.; HERGER, Az igazságosság és a jogtalanság határai a magyar magánjogban (1920–1944) 94–103.; HERGER, A Pécsi Közjegyzői Kamara 1938 és 1945 között 20–43.

³ KRAUSZ, Magyar magánjogászok a német jog hatásáról és a jogfosztásról (1920–1944) 55–66.

alapján a korszak német magánjog-tudományának hatását kívánta bemutatni, míg jelen tanulmány kutatási kérdése az, hogy a magyar magánjogászok közül ki vállalkozott arra, hogy tudományos eredményeit német szakfolyóiratokban is közölje, valamint milyen témákban és milyen szemléletmódot követve tette ezt meg. A vizsgálat a tág értelemben vett magánjogra vonatkozik, azaz az általános magánjogon túl a családjogi, a kereskedelmi jogi és a polgári eljárásjogi írásokra is kiterjed. Ezek értékelésekor az is kutatási szempont, hogy az adott szerző a hazai tudományos közéletben ugyanekkor milyen szerepet töltött be.

A tudományos írások hátterében – a magánjogtudományra is kétségtelenül hatást gyakorló köztörténeti változásokon túl – a korszak magánjogi normáinak összessége, illetve a kellő vagy elvárt írott jogi szabályozottság hiánya állt. Az anyagi jog tekintetében elsősorban a magánjogi kodifikáció sikertelenségéről kell említést tenni, hiszen magánjogunk a 20. század közepéig kodifikálatlan maradt. A középkori nemesi szokásjogfeljegyzésen, *Werböczy István* Hármaskönyvén (1517) alapuló és azt továbbfejlesztő bírói gyakorlat uralmát előbb az osztrák magánjogi kódex (OPTK 1811) magyarországi önkényes hatályba léptetése (1853–1861) törte meg, majd a 19. század első és második felében is a magánjog egy-egy részterületére kiterjedő törvényi szabályozás jelölte ki a jogi modernizáció útját. A vizsgált korszakban, az 1920 és 1944 közötti mintegy negyed évszázadban továbbra is ez a színes jogforrási kép volt meghatározó, amely mellett fontos szerepe volt a magyar magánjogi törvénykönyv 1928-ban az országgyűlés elé terjesztett V. tervezetének (MTJ). Az MTJ a korszak tudományos álláspontját tükrözve, de egyszerűen a bírói joggyakorlatban kikristályozódott tételekre is építve sajátos módon visszahatást gyakorolt a jogéletre.⁴ Ezzel szemben az alaki magánjog, amely a 19. század közepéig szintén a Hármaskönyv tételein alapult és a kúriai gyakorlatban formálódott, a modernizálás igényének lépcsőzetesen eleget téve 1868-ban, 1881-ben, majd 1893-ban előbb törvényi rendezést kapott, végezetül 1911-ben a korszak egyik legmodernebb európai polgári eljárásjogi törvénykönyvében megnyugtató, egységes szabályozást nyert.⁵ E kódex novelláiban (1925, 1930, 1932), melyek joggyakorlatra kifejtett hatását külön tanulmányban értékelem,⁶ nem elsősorban a jogszűkítő jelleg volt meghatározó, azaz ilyen módon némileg elkülönültek annak az útnak a menetétől, melynek kövei az 1920. évi XXV. törvény (ún. „*numerus clausus*”), majd 1938 és 1944 között további 21 ún. zsidótörvény és számos rendelet volt.⁷

E tanulmány keretei között két korabeli német jogi szakfolyóirat (*Zeitschrift der Akademie für Deutsches Recht* = ZAfDR, *Zeitschrift für osteuropäisches Recht* = ZOER) lapszámait vizsgálok a teljesség igényével a magyar magánjogászok írásainak bemutatása céljából, a projekt keretében készült korábbi tanulmányokra építve, az azokban ismertetett történeti kontextualizálást helyütt nem ismételve.

⁴ A magyar magánjogi jogforrások fejlődéstörténetéhez a lásd bővebben HERGER, Ersitzung im unkodifizierten ungarischen Privatrechts 301–308.

⁵ A magyar polgári eljárásjog kodifikálásának folyamatát és annak értékelését lásd STIPTA, Das Zivilverfahrensrecht (1848–1945) 541–564.

⁶ HERGER, Ziviprozessrecht in Ungarn in der Zwischenkriegszeit (megjelenés alatt).

⁷ *Imrédy Béla* kormányzása alatt (1938. május 14. – 1939. február 16.) 17, *Teleki Pál* kormányzása alatt (1939. február 16. – 1941. április 3.) 100, *Bárdossy László* kormányzása alatt (1941. április 3. – 1942. március 9.) 72, *Kállay Miklós* kormányzása alatt (1942. március 9. – 1944. március 22.) 78, *Sztójay Döme* kormányzása alatt (1944. március 22. – 1944. augusztus 29.) 85, *Lakatos Géza* kormányzása alatt (1944. augusztus 29. – 1944. október 16.) 5, *Szálasi Ferenc* kormányzása alatt (1944. október 16. – 1945. március 27.) pedig 10 vonatkozó rendeletet fogadtak el. Ezek felsorolását és elemzését lásd LEHOTAY, A jogszűkítés útján 27–73.

2. Magyar magánjogászok írásai a Zeitschrift der Akademie für Deutsches Recht című folyóiratban

Az *Akademie für Deutsches Recht* (Német Jogi Akadémia) elnökének, Hans Franknak a szerkesztésében 1935 és 1944 között jelent meg a *Zeitschrift der Akademie für Deutsches Recht* című folyóirat. Arra a kérdésre, hogy 1935-ben az ekkorra már kiépült nemzetiszocialista diktatúrában miért fogadták szívesen a külföldi jogtudósok tanulmányait a folyóiratban, az első lapszám bevezető írásában Ullrich Friedrich Willy Joachim von Ribbentrop a következő választ adta: „(...) Németország politikai arculatának ez az óriási változása természetesen államunk jogrendjében és igazságszolgáltatásában is alapvető változásokat fog magával hozni. A kibontakozot nemzetiszocialista törvényhozás minden tekintetben ennek az új felfogásnak a kifejeződése, de még inkább német népünk újra felfedezett lelki sajátosságainak a tükröke. A mértékadó ma is és a jövőben is azonban az a szellem, amelyből az igazságszolgáltatás megvalósul, és ennek a legjobb biztosítéka csakis a nemzetiszocialista világnézet lehet, amely a bírókat és a népet egymással egybekapcsolja. A külföld számára ma még részben idegen ez a változás, részben pedig el is utasítja azt. (...) Ez azonban meg fog változni, és a Német Jogi Akadémia egyik legszebb és leghálásabb feladata az, hogy külföldön utat készítsen a jövő német jogának megértéséhez és nemzetközi elismeréséhez, és hidat építsen ezen új törvényhozás más népek jogrendszeré közé.”⁸ Az angol és francia nyelismerettel, valamint jelentős külföldi kereskedelmi tapasztalattal is rendelkező von Ribbentrop, aki 1932-től volt az NSDAP tagja, a birodalmi kormány külpolitikai tanácsadója volt akkor, amikor az idézett bevezetőt írta a Német Jogi Akadémia folyóiratában, majd 1938-tól szolgált a *Führer* birodalmi külügyminiszterként. A cél nyilvánvaló volt: a nemzetiszocialista állam jogrendjével szemben mindeddig idegenkedő népek közvetlen befolyásolása a jogrendszer alakítása területén. Ehhez kézenfekvő eszköznek találta a német és a külföldi jogászok közötti interakciók erősítését és elmélyítését.

S hogy erre a magyar jogászság részről mekkora hajlandóság mutatkozott, azt jelzi Szakáts Kálmán (Coloman von Szakáts néven publikált) tanulmánya, amely e folyóiratban az első volt a magyar szerzők műveinek sorában. *Die Grundprinzipien der neueren ungarischen Rechtschaffung* (Az új magyar jogalkotás alapelvei) című írás szóban Budapesten, a drezdai nemzetiszocialista jogászok (BNSD) küldöttsége előtt hangzott el.⁹ A találkozón, amely szintén a szakmai kapcsolatok erősítését és a párbeszédet szolgálta, Szakáts a szociális igazságosság kérdésével foglalkozott a jogalkotás trendje tekintetében: „Adott az első kérdés: mennyiben felel meg a legutóbbi évek kodifikációs folyamata Magyarországon az autonóm és a heteronóm jogalkotás általános elvének? Második kérdésünk pedig az, hogy mely tények határozzák meg a magyar kodifikáció irányvonalát és ez milyen célokat követ? (...) Három jogalkotást meghatározó tényről kell említést tennünk: 1. A magyar jogrendszer múltjáról és történeti fejlődéséről, amely a

⁸ „(...) Diese ungeheure Wandlung in der politischen Gestaltung Deutschlands wird naturgemäß auch eine grundlegende Änderung in der Rechtspflege und Rechtsprechung unseres Staates mit sich bringen. Die entstehende nationalsozialistische Gesetzgebung wird in jeder Beziehung ein Ausdruck dieser neuen Auffassung oder vielmehr ein Spiegelbild dieser niedergefundenen seelischen Eigenart unseres deutschen Volkes sein. Maßgebend aber ist und bleibt immer der Geist, in dem Recht gesprochen wird, und hier soll und wird die nationalsozialistische Weltanschauung, die Richter und Volk verbinden, der beste Garant sein. Das Ausland steht heute dieser Wandlung teilweise fremd, teilweise sogar noch ablehnend gegenüber. (...) Dies wird sich ändern, und eine der schönsten und dankenswertesten Aufgaben der Akademie für Deutsches Recht ist es, dem Verständnis und der internationalen Anerkennung des kommenden neuen deutschen Rechtes im Ausland den Weg zu bahnen, und vor dieser neuen Gesetzgebung zu der Rechtspflege der anderen Völker die Brücke zu schlagen.” RIBBENTROP, Geleitwort 1–2.

⁹ A budapesti látogatás időpontjára nézve az írásban nincs információ.

magyar faj (sajátosságaiból) származó, a földhöz és a nép lelkéhez kötődő jellemzőkkel rendelkező jogintézmények rendszerét hozta létre 2. A magyar államterületének változásáról, ennek népi összetételéről és a békediktátum következtében előálló nemzetgazdaságról. 3. Az európai államok világháború utáni politikai, társadalmi és gazdasági átalakulásáról, valamint a népek közötti viszonyokról.¹⁰ A „magyar faj” kifejezés használata nem volt újdonság a magyar (magán)jogi irodalomban: magánjogtudósaink a 19-20. század fordulójának kodifikációs hullámához kapcsolóan nem egyszer hivatkoztak a „magyar faj” sajátos jogára a nyugati, germán gyökerekkel rendelkező jogintézményekkel szemben¹¹ úgy, hogy ez alatt a magyar és a magyarsághoz asszimilálódott honpolgárok összességét értették, nem feltétlenül származási alapon. A romantikus nacionalizmus korának sajátos vonása volt, hogy a történeti jogi iskola fogalomrendszerét, többek között a nemzet, a nép vagy a népszellem kategóriáját az organikus jogfejlődés szükségszerűségének indoklásához használták. Szembetűnő a párhuzam a német történeti jogi iskola germanista irányzata eszméinek a túlhangsúlyozása és a nemzetiszocialista jogrend kiépítésének folyamata, valamint a magyar történeti jogi iskola hagyatéka és a *Szakáts* írásában használt stilisztikai eszközök között. Ez utóbbi a nemzetiszocialista drezdai jogászokat nem érthette meglepetésként. Az autonóm jogalkotás példaként a szerző a magyar magánjogi törvénykönyv V. tervezetét (MTJ 1928), a bírói és az ügyészi fegyelmi szabályokat, valamint a sajtószabadság kereteit módosító törvényt említette. „A korábbi kodifikáció hiánya – folytatta *Szakáts* a beszédét, illetve annak írott változatát – bizonyos előnyökkel is járt. Az íratlan magyar magánjog sokban hozzájárult ahhoz, hogy az igazságszolgáltatás most, a gazdasági és társadalmi válság idején a törvénykönyv merev szabályaitól szabadon követhesse (...) a változások gyors ritmusát”.¹² Érvelése szakmai szempontból helyesnek tekinthető: a valorizációs törvény (1928. évi XII. tv.) példaként történő említése valóban olyan területe volt a korszak magyar magánjogának, amely az I. világháborút követő rendkívüli gazdasági helyzet miatt a gazdasági életbe való erőteljes és gyors állami beavatkozást igényelt a törvényhozás eszközével, és amely a szakirodalomban is nagy figyelmet kapott.¹³ A magyar jogalkotás eredményeinek második csoportjába *Szakáts* a vesztes világháború utáni politikai, gazdasági és társadalmi válság kezelése céljából hozott törvényeket sorolta, ezek között elsősorban a „föld és a népesség viszonyának” a kellő szabályozását értve, ahol a „közösségi érdek” elsődlegességét hangsúlyozta. Végezetül a heteronóm jogalkotás példáival foglalkozott, melyek körébe a mezőgazdasági telkek adósságainak rendezését, az új ügyvédi rendtartást és a devizatörvényt sorolta, itt is elsősorban az egyéni érdekek háttérbe szorításának és a közösségi érdek, a nemzet érdeke előtérbe kerülésének az elvét hangsúlyozta, amely szerinte „mélyen a magyar jogtudatban

¹⁰ „Als erste Frage ergibt sich: wie entspricht die Kodifikation in Ungarn der letzten Jahre dem allgemeinen Prinzip der autonomen und der heteronomen Rechtsschaffung? Als zweite Frage ergibt sich: welche Tatsachen determinieren die Richtlinien der ungarischen Kodifikation und was für Ziele strebt sich an? (...) Wir können drei rechtschaffende Tatsachen feststellen: 1. Die Vergangenheit und historische Entwicklung des ungarischen Rechtssystems, welche eine aus der ungarischen Rasse stammende, an den Boden und an die Volksseele gebundene Eigenart eines Systems der Rechtsinstitutionen bildet. 2. Die Umgestaltung des ungarischen Staatsgebietes, seiner volklichen Zusammensetzung und die Nationalwirtschaft infolge des Friedensdiktates. 3. Die politische, gesellschaftliche und wirtschaftliche Umgestaltung der europäischen Staaten und Volksverhältnisse nach dem Weltkrieg. SZAKÁTS, Die Grundprinzipien der neueren ungarischen Rechtsschaffung 491.

¹¹ Példának okáért lásd JANCSÓ, Magyar házassági és házastársi öröklési jog 808.; TÓTH, A magyar nőkről; Indokolás a Magyar Általános Polgári Törvénykönyv tervezetéhez I. 193.

¹² „(...) der Mangel der bisherigen Kodifikation hat auch seine Vorteile gehabt. Das ungeschriebene ung. Privatrecht hat viel dazu beigetragen, daß die Rechtspflege in dieser Zeit der wirtschaftlichen und sozialen Krise frei von den starren Regeln eines Gesetzbuches den schnellen Rhythmen der (...) Veränderungen folgen konnte (...)” SZAKÁTS, Die Grundprinzipien der neueren ungarischen Rechtsschaffung 493.

¹³ A témához lásd bővebben ALMÁSI, A háború hatása a magánjogra; ALMÁSI, A valorizációs törvény magyarázata.

gyökerezik és a magyar jogrendszerrel teljes harmóniában áll”.¹⁴ Szakáts szakmai köntösbe bújtatott, ideológiától mélyen átfűtött beszéde és írása, amely a jogkorlátozás kérdésével 1935-ben még nem foglalkozott, szemléletmódjában és retorikájában elválaszthatatlan Radocsay László királyi igazságügyminiszter *Die Rechtserneuerung in Ungarn* (A jog megújítása Magyarországon) című művétől, amely a Német Jogi Akadémia Kiadványai sorozatban, a Külföldi Jog I. köteteként jelent meg Münchenben, illetve Berlinben 1942-ben.¹⁵ A nemesi származású törvényszéki joggyakornok Szakáts, aki – itthon megjelent írásai tanúsága szerint is – figyelemmel kísérte az 1933 utáni német jogalkotást, arra a hazai jogtudomány képviselőinek a figyelmét is felhívta. A Magyar Jogászegylet 1934. június 8-i teljes ülésén elhangzott előadásában az autokrácia és a demokrácia közötti „világnézeti küzdelmet” még eldöntetlennek látta, de azt kijelentette, hogy a weimari köztársaság demokratikus rendszere (a liberális bismarcki sajtótörvénnyel együtt) megbukott, és helyét az egyéni érdekeket háttérbe toló és a közösségi érdeket előtérbe helyező autokratikus rendszer vette át, amelynek szelleméhez igazodónak, tehát „a közösség szolgálatában állónak” találta a német sajtóreformot. Mivel előadása írott változatát a jogászegylet saját kiadványában közölte, vélelmezhető, hogy a publikum az előadást egyetértéssel fogadta.¹⁶

Különös figyelemre méltó a folyóirat 1935 novemberi különszámából a budapesti egyetemi tanár,¹⁷ Nizsalovszky Endre tanulmánya, amely „Az új német jogfelfogás és a magyar magánjog” címmel jelent meg. A magánjogász professzor írását Szent István fiához intézett intelmeiből vett idézettel (8. cap. 4. §) kezdte, mely szerintre félreismerhetetlenül a német jogmegújítás fő ideáját tartalmazta: a jog a néppel mindig legyen szoros kapcsolatban, és még az idegen uralkodó is köteles arra, hogy a nép szokásait figyelembe vegye és megtartsa. Figyelemre méltónak látta, hogy az első magyar király és törvényhozó nem vette számításba azt a lehetőséget, hogy egyszer ne egy „latinus”, hanem egy idegen „grecus” uralkodjon, márpedig a római jog recepciója ezt a tényhelyzetet eredményezte azokban az országokban, melyek a recepciónak utat nyitottak. A magyarok azonban a király intését nem eredmény nélkül tartották meg, hiszen a magyarság sosem mutatott hajlandóságot arra, hogy önként átvegyen idegen jogot, mivel saját jogát nemzeti függetlensége tartópillérének tekintette. Ezért értékelte nagyra Nizsalovszky Werbőczy István Hármaskönyvét is, amely királyi megbízásra pontosan abban az időszakban készült el, amikor a nyugati államok megnyitották magukat a római jog recepciója előtt. Kiemelte azt is, hogy ez a szokásjogfeljegyzés a bírói jogfejlesztésnek engedett tág teret a magyar jogtörténetben. Ezt a jelenséget a szerző a „nép és a jog közötti szoros harmóniának” nevezte, amit a 19. század közepén az osztrák erőszakos jogexport tört csak meg. Nizsalovszky – Grosschmidre hivatkozva – azonban azt állította, hogy a magyar jog tételeit generálklauzula-szerűen továbbra is alkalmazták a magyar bírók, és az osztrák magánjog tételeit csak madártávlatból („aus der Vogelschau”) vették figyelembe. Értékelése szerint a hazai bírói kar ilyen viselkedése nem vezetett jogbizonytalansághoz, amit azzal látott bizonyítottanak, hogy a kodifikációs törekvések eredménytelenek maradtak, és a törvénykönyvet a közvélemény sem követelte.

Ezt a rendkívül egyszerűsítő gondolatmenetet lezárva tanulmánya második részében Nizsalovszky kifejtette, hogy azt természetesen elismeri, hogy a magyar magánjogot érték külföldi

¹⁴ SZAKÁTS, Die Grundprinzipien der neueren ungarischen Rechtschaffung 498.

¹⁵ RADOCSAY, Die Rechtserneuerung in Ungarn.

¹⁶ SZAKÁTS, A új német birodalmi sajtóreform 565–581.

¹⁷ HARMATHY, Emlékezés Nizsalovszky Endrere (1894–1976), a Magyar Tudomány Akadémia rendes tagjára.

hatások. Példaként a kereskedelmi törvényt (1875) és a váltótörvényt (1876) említette, amely egyértelműen német modellt követve készült. Következtetésével, mely szerint jogrendszerünk nemzeti karaktere nem abban állt, hogy elzárkózott a más népek jogában már kiforrott jogelvek és intézmények alkalmazásától, hanem abban, hogy kész volt azokat felhasználni a magyar viszonyokhoz igazított formában, már készséggel egyet lehet érteni. Nem tagadta, hogy a tanulmány dátumát (1935) megelőző évtizedekben erőteljes német magánjog-tudományi hatás érvényesült Magyarországon, de sajnálatát fejezte ki amiatt, hogy a magyar nyelv izoláltsága következtében a német jogból átvett tételek továbbfejlesztését és azok esetleges kritikáját a német jogtudomány már nem feltétlenül tudta megismerni. Fontosnak tartotta, hogy a magyar jogot semmiképpen sem lehet német utánpótlásnak tekinteni, még pedig szerinte azért nem, mert a magyar jog a német jog tételeitől következetesen eltért akkor, amikor az a liberalizmus és a kapitalista felfogás extrém hatása alá került. Írása harmadik részét annak szentelte, hogy a magyar magánjogban a liberalizmussal szembeni erőteljes ellenállást példákkal igazolja. Ilyen példa volt a magyar házassági vagyoni jog, mely a cikk írásának idején is még őrizte az egykori rendi (1935-ben már inkább társadalmi) különbségekből adódó szabályokat, melyek miatt *Nizsalovszky* szerint nem kell szegénykezünk. Az individualista felfogás erőteljes megnyilvánulásának látta a BGB személyi jogában a cselekvőképesség szabályozását is, különösen a kóros elmeállapotú vagy kiskorú személyek jogügyletei esetén, melyeknél a magyar bírói gyakorlat „*magasabb fokú flekszibilitást*” mutatott. Anélkül, hogy itt a további példákra kitérnénk, a szerző következtetésére szükséges még a figyelmet felhívni: a felhozott magyar magánjogi példákat egy nagy mozaik részének tekintette, melyek – ha az eddig német jogi megoldásokkal szembenálltak is – „*az új német jogfelfogással egybeesnek*”.¹⁸ A nemzetiszocialista jelző használatát *Nizsalovszky* tanulmányában következetesen kerülte, igenlése az „*új típusú jogi gondolkodásra*” azonban azért különösen elgondolkodtató, mert gondolatait 15 évvel az NSDAP pártprogramjának megfogalmazása után, a nürnbergi fajvédelmi törvények évében vetette papírra, amikor már világosan lehetett látni, hogy ez a tudományos tűnő elnevezés miben realizálódik.

1935-ben *Kuncz Ödön* (*Edmund*) a magyar kereskedelmi jog 1920 és 1935 közötti változásairól írt a német szakmai közönségnek a Német Jogi Akadémia kiadványainak sorában,¹⁹ majd a folyóirat 1936. évi lapszámában az elismert budapesti kereskedelmi jogász professzor (1928–1949)²⁰ két írással is jelentkezett: előbb a magyar részvényjog új fejlődési irányait ismertette,²¹ majd német kollégájával, *Hellmuth Türpitz* berlini bírósági tanácsossal egy magyar jogtörténeti áttekintést adott, különös tekintettel a magyar-német jogászok közötti interakcióra, amit a kulturális együttműködés mellett kiemelkedő területnek tekintettek a szerzők. Beszámoltak arról, hogy az 1936. évi Német Jogásznapon (*Deutscher Juristentag*) a magyar jogászság számos képviselője részt vett, majd ezt követően 250 német jogász utazott Budapestre. Az itt folytatott tanácskozásokon – többek között *Lázár Andor* igazságügyminiszter és *Antal István* igazságügyminisztériumi államtitkár jelenlétében – élénk szakmai eszmecserét folytattak, melyen a magyar jogászok „*különös érdeklődést mutattak a német jogfejlődés iránt*”. Ez előtt a társaság előtt tartott tudományos előadást *Kuncz* a magyar ügyvédi kamara dísztermében, melynek rövidített, írott változata volt a két név alatt közölt összefoglaló

¹⁸ NIZSALOVSKY, Neue deutsche Rechtsgedanken und das ungarische Privatrecht 66–71.

¹⁹ KUNCZ, Bericht über die Entwicklung des ungarischen Handelsrechts 344–401. és 33–99.

²⁰ Hazai tudományos tevékenységéhez ugyanekkor lásd KUNCZ, A magyar kereskedelmi és váltójog tankönyve.

²¹ KUNCZ, Neue Richtungen im ungarischen Aktienrecht 721–726.

tanulmány.²² Nehéz további források hiányában megítélni azt, hogy ez a szereplés mennyire jelentette Kuncz nemzetiszocialista jog iránti nyitottságát. Napjójában az 1936. év eseményeinél a következő bejegyzés olvasható: „Hazajőve a náci Németországból, találkoztam Mackensen budapesti német követével, akit nagyon érdekelték 'tapasztalataim'. Röviden válaszoltam: 'Én, mint afféle kereskedelmi jogász, mindenről mérleget állítok fel. Hitlernek van három nagy aktívája és három szörnyű passzívája. Az aktívák: 1. hadsereg (amelyet régi kipróbált szakemberek építenek), 2. gazdaságpolitika (amelyet a régi Schact vezet) és 3. külpolitika (amelyet az Ön apósa vett kezébe). A passzívák: 1. Júda, 2. Róma, 3. a tudomány megtámadása. Aki a zsidó fajt üldözi, nem csak nem jó ember, de nem jó közgazda sem. Aki a pápát eszi, annak beletörik a foga (qui mange le pape, en meure). Aki pedig a német tudományt bántalmazza, megássa a német nép sírját. Mert ez a nép nem azért nagy, mert sok millió lelket számol, hanem azért nagy, mert Gutenberg, Luther, Kant, Goethe, Mozart, Bach, Hegel, Beethoven stb., stb. nemzete.' Mackensen nagyon nézett rövid előadásomra, de nem szólt semmit. Azt hiszem, rólam sem jelentett kedvező képet.”²³ Nos, ez a bejegyzés arra utal, hogy a német jogfejlődés iránti „különös érdeklődés” – legalábbis Kuncz esetében – a valóságban igen korlátozott volt, mint ahogy naplójának további részei is összességében ezt a meggyőződést erősítik meg 21. századi olvasójában.

Bár nem magyar szerző tollából származik, említésre méltó témánk szempontjából Condanari-Michler egy tanulmánya is a *Zeitschrift der Akademie für Deutsches Recht* hasábjairól 1938-ból. A német jognak a magyar jogfejlődésre gyakorolt hatásával foglalkozó írásában a szerző a következőket állította: „A német birodalom joga, különösen pedig a magánjog, átalakulásban van, amely, ha pontosak az értesüléseim, a régivel nem teljes mértékben kíván szakítani. Amennyiben sikerül a német jogot a népben gyökerező szemléletmódnak megfelelően német népjoggá formálni, akkor ez a tett, mondhatjuk ma már, hogy Magyarországon nem csak megértésre talál, hanem erős visszhangot is kivált. A magyar jogi gondolkodás lényegi vonása a régi joganyaghoz való ragaszkodás, a jogi kontinuitás. Ezzel mindkét nép jogtudósai számára, akik pár évtizeddel korábban még a német-osztrák-magyar jog – talán elsősorban külsődleges – egységesítésében gondolkodtak, egy nagyszerű feladat tárulkozná fel, az, hogy amellet, ami a jogban minket egymástól elválaszt, a közöset arra a legjobb talpazatra helyezzék, ami csak a rendelkezésünkre áll, méghozzá a népre.”²⁴

Ezek a meglepő sorok két tényre irányítják rá a figyelmünket: egyrészt 1938-ban a német jogtudomány képviselője úgy tekintett vissza a magyar magánjogi kodifikációs hullámra, illetve az Osztrák-Magyar Monarchia korabeli jogfejlesztésre, mint amit a német-osztrák-magyar jogegységesítés célzata mozgatott, ami a magyar álláspontot tekintve teljes egészében hibás megállapítás. Bár kétségtelen az osztrák magánjog és magánjogtudomány hatása a dualizmus-kori Magyarországon, illetve az erőteljes német hatás is a kodifikáció korában, ahogy ezt több írásomban is bizonyítottam egyes magánjogi kérdések tekintetében, mi sem állt távolabb a magyar

²² KUNCZ – TÜRPIZ, *Das ungarische Recht und seine Entwicklung* 726.

²³ KUNCZ, *Életem* 341.

²⁴ „Das Recht des Deutschen Reiches, insbesondere sein bürgerliches Recht, geht eine Neugestaltung zu, die, wenn ich richtig unterrichtet bin, mit dem Alten nicht völlig brechen will. Wenn es gelingt, das deutsche Recht, gestützt die im Volk wurzelnden Anschauungen als deutsches Volksrecht zu gestalten, dann wird diese Tat, so darf man heute schon sagen, in Ungarn nicht bloß Verständnis, sondern starken Widerhall auslösen. Das Festhalten an altem Rechtsgut – die Kontinuität – ist ja ein Wesenszug ungarischen Rechtsdenkens. Für die Rechtswissenschaft der beiden Völker, die noch vor Jahrzehnten an eine vielleicht allzu äußerliche Vereinheitlichung des deutsch-österreichisch-ungarischen Rechts dachte, würde sich damit die vornehme Aufgabe eröffnen, neben dem, was uns im Recht trennt, das Gemeinsame auf den besten Grund zu stellen, das wir haben: das Volk.” CONDANARI-MICHLER, *Der Einfluß des deutschen Rechts auf die ungarische Rechtsentwicklung* 38–53.

magánjogtudomány képviselőitől, mint az osztrák vagy a német jog mechanikus átvétele vagy a jogegységesítésnek ez a nemzeti határokon átnyúló módja.²⁵

Ha a szerző ezt így látta, akkor nem rendelkezett kellő információval, vagy félreértette azt. Tény, hogy német nyelven *Grosschmid Béni* és a korszak más meghatározó magyar magánjogászai nem, vagy csak kivételesen publikáltak, a *Grosschmid*-tanítvány *Almási Antal* azonban, aki jogi tanulmányait Berlinben, Kielben, Lipcsében, Heidelbergben és Strasbourghban végezte, fontosnak találta, hogy a magyar magánjogi törvénykönyv IV. tervezetét alapul véve német nyelven jelentesse meg kétkötetes magánjogi összegző művét,²⁶ melyben egy terjedelmes bevezető fejezetet szentelt a magyar magánjog forrásainak, kitérve az osztrák és a német jogtudománynak a magyar magánjog fejlesztésében játszott szerepére is. *Condanari-Michler*, ha kellően tájékozódott volna, ismerhette volna a magyar magánjogászok álláspontját,²⁷ ha a politikai kapcsolatok alakulása más irányultságot generált is. A második tény, amit az idézett sorok alapján nem hagyhatunk figyelmen kívül az, hogy *Condanari-Michler* 1938-ban meg volt győződve az átalakulóban lévő német magánjog követésének szándékáról a magyar-német jogászai interakciók alapján. Itt azonban szükséges hangsúlyozni, hogy elsősorban politikai akaratról, mintsem jogtudományi álláspontokról volt szó.

A német és a magyar jogászok közötti kapcsolat politikai indíttatású voltára utal az a tudósítás is, amely ugyancsak 1938-ban jelent meg a *Zeitschrift der Akademie für deutsches Recht* hasábjain a szerző neve nélkül. „Bizonyára különös meglepődöttséggel töltötte el (...) a Német Jogi Akadémia munkatársait az, amikor a magyar jogélet legfelsőbb szintű képviselője, Ő Exelenciája a magyar királyi igazságügyminiszter, Dr. von Mickecz, készenek mutatkozott arra, hogy a Német Jogi Akadémia elnökének, Dr. Frank bírói miniszternek a meghívására az Akadémia ez évi konferenciáján előadást tartson a magyar alkotmányjog újabb alakulásáról. (...) A magyar igazságügyminiszter előadásából világosan felismerhető volt, hogy a politikai sors hasonlósága a jog több alapvető kérdésében bizonyos egybeesésekhez vezetett. (...) Dr. v. Mickecz a következőkkel zárta beszédét: 'Örömmel és nagy érdeklődéssel ismertem meg Dr. Frank bírói miniszter úr által azt az átfogó és nagyszerű munkaprogramot, amelyhez a német jogászok nagyszerű közössége a Német Jogi Akadémia keretében arra az emberfeleltinek tűnő feladatra vállalkozva hozzáfogott, hogy a teljes német jogrendszert a nemzetiszocializmusban megvalósuló új élet- és világnézetbe, valamint napjaink követelményeibe hozzáigazítsa vagy újjá formálja. Uraim, legyenek bizonyosak abban, hogy Magyarország a tevékenységüket állandó figyelemmel követte, és hogy a jövőben még nagyobb érdeklődéssel fogunk művük felé fordulni.'"²⁸ A magyar államtitkár

²⁵ A házassági vagyoni jog esetében lásd HERGER, A modern magyar házassági vagyoni jog kialakulása és rendszere a német jogfejlődés tükrében 31–40.; az elbirtoklás intézménye esetében lásd HERGER, Ersitzung im unkodifizierten ungarischen Privatrechts 301–308.; a kereskedelmi vétel szabályozása tekintetében lásd HERGER, Leistungstörungsrecht in Ungarn in der Zwischenkriegszeit (megjelenés alatt).

²⁶ ALMÁSI, Ungarisches Privatrecht; ALMÁSI, Ungarisches Privatrecht I-II. ALMÁSI, Nichtvermögensschaden im ungarischen Privatrecht; ALMÁSI, Das materielle Eherecht Ungarns 225–277.

²⁷ Német nyelven magyar magánjogi összegzés csak mintegy két évtizeddel *Almási* munkája után, 1941-ben jelent meg Kolozsváron, lásd BALÁS P. – HELLER – SZEMÉLYI – SZÉKELY – TURY, Die Entwicklung des ungarischen Rechts in zwanzig Jahren nach Trianon.

²⁸ „Es mußte (...) die Mitarbeiter der Akademie für deutsches Recht mit besonderer Genugtuung erfüllen, als sich der oberste Repräsentant des ungarischen Rechtslebens, S. Exz. der Königlich Ungarische Justizminister Dr. von Mickecz, bereiterklärte, auf Einladung des Präsidenten der Akademie für Deutsches Recht, Reichsminister Dr. Frank, im Rahmen der diesjährigen Jahrestagung der Akademie einen Vortrag über die neue verfassungsrechtliche Entwicklung in Ungarn zu halten. (...) Der Vortrag des ungarischen Justizministers ließ klar erkennen, daß die Gleichartigkeit des politischen Schicksals auch zu einer gewissen Übereinstimmung in grundlegenden Fragen des Rechts geführt hat. (...) Seinen Vortrag schloß Dr. v. Mickecz mit folgenden Worten: 'Mit Freude und großem Interesse habe ich das von Herrn Reichsminister Dr. Frank umrissene großartige Arbeitsprogramm kennengelernt, in dem sich die hervorragende Gemeinschaft der deutschen

beszéde a tudósítás szerint 1936 októberének végén Münchenben, a Német Jogi Akadémia harmadik éves találkozóján hangzott el. Egy újabb tudósításból azt is megtudjuk, hogy *Mickecz*, immár igazságügyminiszterként 1938 júniusában a Német Jogi Akadémián is látogatást tett: „Az előadást követően Dr. Frank birodalmi miniszter Dr. v. Mikeczet a Német Jogi Akadémia levelező tagjává nevezte ki és személyesen nyújtotta át neki az erről szóló oklevelet. Ő Exelenciája von Mikecz Ő Exelenciája Dr. Vladár Gábor titkos tanácsos, szenátusi elnök, valamint Dr. Horváth szekcióvezető, Dr. Terfy szekciótanácsos és Magyary Zoltán professor, a magyar Közigazgatástudományi Kutatóintézet igazgatójának társaságában érkezett 1938. június 16-án, csütörtökön meg. (...) A rendezvényen jelen a magyar királyi követ, Sztojaj tábornagy is, aki ugyancsak üdvözölte a magyar vendégeket.”²⁹ A tudósítást az ismeretlen szerző azzal zárta, hogy Dr. Frank 1938. október 20. és 22. között viszonzta *Mickecz* látogatását a magyar fővárosban. A német és a magyar jogrendszer összehangolásáról szóló egyeztetések a legfelsőbb szinten is folytatódtak: Dr. Frank budapesti látogatása alkalmával *Imrédy* miniszterelnök vendége volt egy közös reggelire, majd „késő délután a magyar bírók és ügyészek egylete előtt az egyetem aulájában nagy érdeklődéssel és eleven tetszésnyilvánítással fogadott előadást tartott a jogrendszer megújításáról a III. Birodalomban. Az előadáson csaknem az egész kormány részt vett, *Imrédy* miniszterelnök úrral az élen, a magyar közelet vezető személyiségeinek széleskörű társaságában. A bírók és ügyészek egyletének elnöke, dr. Vladár, a német jog magas kultúrájára mutatott rá, amellyől a magyar jog már a korábbi években is sokat tanult, és – hangsúlyozta Vladár – a nemzetiszocializmus hatalomra kerülését követően még többet tanulhat.”³⁰ Szavait minden bizonnyal szó szerint adta vissza a tudósítás szerzője.

Beszédes, hogy a *Zeitschrift der Akademie für deutsches Recht* következő lapszámaiban magyar magánjogász szerző nem publikált, és további olyan tudósítás sem található, amely a magyar magánjog alakítását érintette volna. A folyóirat tehát elsősorban abban a tekintetben szolgáltat adalékot a magyar magánjogról, hogy a politikai szándék hogyan alakult hazánkban a nemzetiszocialista irányú német jog megismerése és esetleges átvétele vagy követése tekintetében.

Juristen im Rahmen der Akademie für Deutsches Recht die übermenschlich erscheinende Aufgabe gestellt hat, das ganze deutsche Rechtssystem der im Nationalsozialismus verwirklichten neuen Lebens- und Weltanschauung und den Erfordernissen der heutigen Zeit anzupassen oder neu zu gestalten. Seien Sie, meine Herren, davon überzeugt, daß Ungarn Ihre Tätigkeit stets mit Aufmerksamkeit verfolgt hat, und daß wir Ihrem Schaffen in der Zukunft ein noch größeres Interesse zuwenden werden.” N. n., Rechtswissenschaftlicher Gedankenaustausch zwischen Ungarn und Deutschland 461–462.

²⁹ „Im Anschluß an diesen Vortrag ernannte Reichsminister Dr. Frank Dr. v. Mikecz zum korrespondierenden Mitglied der Akademie für deutsches Recht und überreichte ihm persönlich die Ernennungsurkunde. Exz. von Mikecz traf in Begleitung S. Exz. des Senatspräsidenten Geheimrat Dr. G. v. Vladár und der Herren Sektionschef Dr. Horváth, Sektionsrat Dr. Terfy und Professor Dr. Zoltan v. Magyary, Direktor des ungarischen Verwaltungswissenschaftlichen Forschungsinstitut, am Donnerstag, dem 16. Juni 1938, in Berlin ein.” „(...) der Kgl. U. Gesandte Feldmarschall-Leutnant Sztojaj war auch anwesend und die ungarischen Gäste wurden u.a. von ihm begrüßt.” N. n., Besuch des ungarischen Justizministers bei der Akademie für Deutsches Recht 478.

³⁰ „(...) am nächsten Tag folgte Reichsminister Dr. Frank einer Einladung des Ministerpräsidenten v. Imredy zum Frühstück. Am Spätnachmittag hielt er vor der Vereinigung der ungarischen Richter und Staatsanwälte in der Aula der Universität einen mit größtem Interesse und lebhaftem Beifall aufgenommenen Vortrag über die Rechtserneuerung im Dritten Reich. Zu diesem Vortrag hatte sich fast die gesamte Regierung mit Ministerpräsidenten v. Imredy an der Spitze, sowie eine große Zahl führende Persönlichkeiten des öffentlichen Lebens in Ungarn eingefunden. Dr. Vorsitzende der Vereinigung der Richter und Staatsanwälte, Dr. Vladár, wies in seinen Eingangsworten auf die große Kultur des deutschen Rechts hin, von dem das ungarische Recht schon in früheren Jahren viel gelernt habe und nach der Machtübernahme durch den Nationalsozialismus noch mehr annehmen können werde.” N. n., Besuch des Präsidenten der Akademie für Deutsches Recht in Ungarn 743.

3. Magyar magánjogászok írásai a *Zeitschrift für osteuropäisches Recht* című folyóiratban

Mivel a *Zeitschrift für osteuropäisches Recht* egy évtizeddel hosszabb ideig (1925 és 1944 között) jelent meg, mint a *Zeitschrift der Akademie für deutsches Recht*, a német és a magyar magánjogászok közötti tudományos gondolatcsere tekintetében is nagyobb jelentőséggel bírt annál. A lapot a breszlai székhelyű *Osteuropa-Institut* (Kelet-Európa Intézet) megbízásából Prof. Dr. G. A. Walz, a Breszlai Egyetem rektora és Prof. Dr. Axel Freiherr von Freytagh-Loringhoven porosz államtanácsos, a Hágai Állandó Választottbíróság tagja adta ki, majd az 1937-38. évfolyamtól ugyanezt a feladatot von Freytagh-Loringhoven egyedül végezte. A folyóirat szerkesztője a Kelet-Európa Intézet jogi részlegének mindenkor vezetője, Dr. iur. habil. R. Maurach, az 1938-39. évfolyamtól Dr. iur. Heinz Meyer, majd az 1943. évi lapszámtól Prof. Dr. H. A. Schultze von Lasaulx volt. A vizsgálat a media jogelődjeire (*Ostrecht*, 1925–1927 és *Zeitschrift für Ostrecht*, 1927–1934) nem terjed ki. Maga a folyóirat léte is azt jelzi, hogy a német tudományos életben nagy figyelmet fordítottak a német jogi kultúrához a germán-frank korszak óta számos szállal kötődő keleti szomszédokra, amiről a lap szerkezete, alapossága és tudományos igényessége még inkább meggyőzött.

A kutatómunkát megkönnyítette, hogy az egyes évfolyamokhoz tartozó lapszámokat közös tartalomjegyzékkel látták el, melyben a kelet-európai államokat külön nevesítették. Az évfolyamok belső struktúráját állandóság jellemezte. Elől a tudományos tanulmányokat helyezték el, majd az adott évben hozott új törvények és megkötött új államszerződések teljesség igényével összeállított listája, a felsőbbírószági gyakorlatban beállott lényegi változásokról szóló rész, majd a recenziók következtek, amely lehetővé tette, hogy a német jogász olvasóközönség megismerkedjen a jelentős tudományos újdonságokkal.

Az 1934-35. évfolyam magyar vonatkozásban Újlaki Miklós (Nikolaus) tanulmányát közölte a magyar jog továbbéléséről a Jugoszláviához csatolt területeken. A szakmai szempontból magas színvonalú írás a trianoni békediktátum következményeit mutatta be, azt a rendkívüli jogi partikularizmust, ami minden bizonnyal megnehezítette a magánjogi jogalkalmazást. Jugoszláviában Újlaki szerint hat jogterületet lehetett elkülöníteni: a régi Szerbiában az osztrák modellből merítő szerb magánjogi kódexet alkalmazták, mint ahogy Montenegrobán is. Ezzel szemben Horvát-Szlavóniában maga az OPTK volt hatályban, míg Dalmát-Szlavóniában az OPTK módosított változata, Bosznia-Hercegovinában az iszlám vallásjog és az OPTK, a Vajdaságban, Bánátban, Bácskában és Baranyában pedig a kodifikálatlan magyar jog élt tovább.³¹ Újlaki, miután 1928-ban a budapesti jogi karon diplomát szerzett, Szladits Károly magánjogi szemináriumának a munkatársa is volt egészen 1942-ig, miközben édesapja nyomdokaiba lépve ügyvédként is tevékenykedett, 1933 tavaszától a Budapesti Ügyvédi Kamara tagjaként. Szladits tanítványaként elsősorban 1861-től kezdődően a magyar magánjog bibliográfiáján dolgozott, de a környező országok jogfejlődését vizsgáló több éves kutatásával is ismertséget szerzett. 1930–1931. tanévet a Berliini Collegium Hungaricum ösztöndíjasaként jogtörténeti tanulmányainak folytatásával töltötte, többnyire a breszlai Kelet-Európa Intézetben, amely több alkalommal lehetővé tette számára kutatási eredményeinek német nyelven történő közlését.³² A hazai magánjog-tudományban

³¹ ÚJLAKI, Das Schicksal des ungarischen Rechts auf den Jugoslawien angeschlossenen Gebieten 83–92.

³² NAGY, Újlaki Miklós élete és munkássága Magyarországon 181–198.

elismertségét jelezte, hogy *Szladits és Fürst László* mellett a *Magyar magánjog mai érvényében: törvények, rendeletek, joggyakorlat* című (1934) mű kötetmi jogi köteteinek a munkálataiban is részt vett.³³

A folyóirat 1934-35. évfolyama tartalmazott egy részletes mutatót is az 1933-34. évben elfogadott új törvényekről és államszerződésekről, melyet *Rácz György* állított össze, valamint *Szente Lajos (Ludwig)* a magyar királyi Curia gyakorlatából három külföldi pénznemben járó követeléssel kapcsolatos döntést ismertetett, melynek a nemzetközi kereskedelmi kapcsolatok szempontjából kiemelkedő jelentősége volt a kor gazdasági válsága következtében.

Az 1935-36. évfolyam tudományos közleményei közül kiemelkedik *Almási Antalnak* az írása, aki ebben az időszakban szegedi egyetemi magántanári működése mellett a királyi Curia bírása volt. A magyar magánjogban a bírói gyakorlat jelentőségét elemezve *Almási* részletes történeti áttekintést adott német olvasóinak: *Werböczy István*, mestere, *Grosschmid Béni* és a polgári eljárásjog kodifikátora, *Plósz Sándor* szakmai tevékenységét ismertette, részletesen bemutatta a Tripartitum normatartalmának alakulását a királyi Curia gyakorlatában, elkülönítette egymástól a curiai döntvények típusait, majd – mondanivalója lényegi magvaként – a szokásjog rendszere és a kodifikált magánjog közötti különbségre mutatott rá, hangsúlyozva, hogy „minden írott jogi norma természetéből adódóan kell, hogy tartalmazzon joghézagot. (...) ezért a magyar bíró feladata nem kis mértékben abban áll, hogy az újonnan jelentkező törekvéseket és tendenciákat, azaz az új érdekütköztetéseket adott esetben akár új jogelvek alkalmazásával felszámolja, és ezáltal Magyarország szokásjogát továbbfejlessze”.³⁴ *Almási* az itthon publikált műveiben is újra és újra visszatért a szokásjog előnyeinek kérdéséhez a kodifikált (hiányosnak és merevnek tekintett) joggal szemben. *Grosschmid* jogszabálytanát magyarázva írta, hogy „A szokásjog szerinte (értsd: *Grosschmid* szerint) arra tanít és nevel, hogy a közelit és távolít összekapcsoljuk, hogy századokon végig lássunk. Holott a kódex rövidlátókká tesz. A kódex-jogász csak paragrafusról paragrafusra tud haladni, a szokásjog juristája előtt pedig ott van a jog életének nagy természete és szabad levegője.”³⁵ A téma jelentőségével magyarázható, hogy *Almási* a *Zeitschrift für osteuropäisches Recht* hasábjain közölt tanulmányát magyarul is megjelentette majdhogyan nem változatlan tartalommal ugyanebben az évben. Bár németül is kifogástalanul és választékosan írt, érdemes pár gondolatát az anyanyelvén is idézni: „Fejtegetéseim végére jutottam. Belőlük az itt betartandó keretnek megfelelően szükségképpen kisre futólagosán, de mégis talán felismerhetően tűnik ki az, hogy a magyar bírói gyakorlatnak a magyar magánjog szokásjogi jellegénél fogva, de különösen ama rendkívüli időnél és körülményeknél fogva, amelyben élünk, az a feladat jutott és jut, hogy a magyar magánjognak nemzeti, de egyúttal európai jellegét megőrizze és fejlessze, hogy a magyar bíróság e feladatot tudatosan és lelkesedéssel vállalja, hogy annak teljesen akar is, tud is eleget tenni, hogy a bírói gyakorlat és a magyar polgári törvénykönyv tervezete egymást kölcsönösen fejleszti és tökéletesíti és hogy ez az összehangzott együttműködés remélhetőleg, a most még erjedő új gondolatok lehiggadása után abhoz fog vezetni, hogy tökéletesen nemzeti és tökéletesen európai, minden szabályában a magyar nép érzelmeinek, életéhez való akaratának és öntudatának megfelelő magyar polgári törvénykönyvet megteremtse és a jogéletbe átvigyen.”³⁶

³³ SZLADITS – FÜRST – ÚJLAKI, Magyar magánjog mai érvényében.

³⁴ „Selbst jedes gesetztes Recht naturgemäß muss sehr lückenhaft sein. (...) so besteht die Aufgabe des ungarischen Richters in nicht geringem Maße auch darin, sich neu meldende Bestrebungen und Tendenzen, d. h. neue Interessenkollisionen gegebenenfalls auch durch gefundene neue Rechtssätze auszugleichen und das Gewohnheitsrecht Ungarns so weiter zu entwickeln”. ALMÁSI, Die Bedeutung des Gerichtsgebrauchs für das ungarische Privatrecht 195–217.

³⁵ ALMÁSI, *Grosschmid* jogszabálytana 438.

³⁶ ALMÁSI, A bírói gyakorlat jelentősége a magyar magánjogban.

Almási hosszas magyarázkodása a magyar, továbbra is szokásjogi alapú magánjogról minden bizonnyal azzal indokolható, hogy a német jogtudomány, amely ekkor már évtizedek óta a jogi pozitivizmus útjára lépett, némi értetlenkedéssel fogadta a kodifikációs folyamat eredménytelenségét, az MTJ vitájának elhalasztását. *Almási* a tudományos válaszát erre a halogatásra már egy évtizeddel korábban, az MTJ országgyűlés elé terjesztését három évvel megelőzően is megfogalmazta: „Bizottsági tárgyalásokból és parlamenti nyilatkozatokból, jobbról is balról is, halljuk, hogy a polgári törvénykönyv javaslatának hamar a nemzetgyűlés elé kell kerülnie, hogy elérkezett az ideje annak, hogy történetileg fejlett szokásjogunk írott törvénykönyvbe foglaltassák. Bármily kellemetlen kötelességet is kell ezzel teljesítenem, nem haladhatok el emellett szótlanul. Nem kerülhetem el azt a kérdést, vajjon, a trianoni béke korszaka csakugyan hivatva van-e arra, hogy Csonkamagyarországnak adja azt a kódexet, amelyet régen oly lelkesedéssel és oly hosszú időn át Nagymagyarországnak készítettünk elő? És ha erre csak határozott nemmel tudok felelni, ez nem esik éppen könnyen, hiszen e felelet sok-sok, talán nem is egészen nyomtalanul teljesített saját munkám eredményét is kétségesse teszi. Csak röviden akarom jelezni, mit más formában, és alkalommal már az illetékes körök tudatára igyekeztem hozni, hogy tisztára jogpolitikai szempontból is károsnak, sőt egyenesen vesztesnek tartom a csonkamagyarországi törvénykönyv megalkotását.”³⁷ „Mindent összevéve: a személyiségi jogot, a tulajdonjogot és a hitélezési forgalmi szerződések a háború előtti módon szabályozó törvénykönyvet épp oly kevésbé tudok elképzelni, mint olyat, amely ezekről hallgat, vagy pedig, amely őket mai chaotikus állapotukban akarná és főleg tudná törvénybe iktatni.”³⁸

Figyelemre méltó, hogy az 1935 utáni években *Almási* már nem kívánt németül, a nemzetiszocialistává vált „III. Birodalomban” publikálni, miközben itthon még jelesek megírásai, sőt, 1940-ben a *Szladits* szerkesztésében közzétett hat kötetes *Magyar magánjog* sorozat családjogot tartalmazó II. kötetében *Almási* – vélelmezhetően tudatosan – került a német rendszerszemléletű dogmatika alkalmazását, és ehelyett a tradicionális magyar családjogban használt intézményeket csoportosította nagy szakmai igényességgel, de egyértelműen sajátosan.³⁹ *Almási* német nyelvű műveire *Beck Salamon*⁴⁰ és *Hajnal Henrik*⁴¹ hívta fel a magyar tudományos közösség figyelmét, mint ahogy nekrológját is *Beck Salamon*nak köszönhetjük, mintegy öt évvel a jogtudós tragikus halála (1941) után.⁴² *Almási* korábban már hivatkozott német nyelvű, két kötetes magánjogi összegző művének a hazai értékelésére is érdemes kitérni: *Beck Salamon* szerint „amikor *Almási* évekkel ezelőtt, a háború boldog idejében ennek a munkának a kitervezéséhez hozzálátott, nagyjában a német és a német közösségen keresztül a távolabbi nyugat (mert voltak, akik a gyűlölet hermetikus elzártsága idején is hittek a tudományos élet emberi egyetemességének, a tudomány nemzetköziségének a feltámadásában) lebegett a szeme előtt. *Almási* nyilván úgy érezhette, hogy nemzeti hivatást teljesít, ha a magyar jogot német nyelven szolgáltatja meg és így a magyar jog megismerésének lehetőségét széles keretben gyarapítja.” Ezzel a megállapítással – különösen *Slavomir Condanari-Michler* korábban már idézett tanulmánya fényében – feltétlenül egyetérthetünk. Más kérdés *Almási* sajátos rendszerezése. Erről jegyzi *Beck* meg, hogy „külső csoportosításával vitába nem szállunk (...) *Almási* számára a jog tételei nem egymásmellettiések, amelyeknek egymáshoz egymásra vonatkozásai vannak, *Almási* szemében a jog a jogtételek egységbe fonódott összessége, kerekded egész, amely a

³⁷ ALMÁSI, A polgári törvénykönyv 8.

³⁸ ALMÁSI, A polgári törvénykönyv 13.

³⁹ Lásd bővebben HERGER, A modern magyar házassági vagyoni jog 175.

⁴⁰ BECK, Magyar magánjog német nyelven 145–146.

⁴¹ HAJNAL, Das Eherecht Ungarns 288–291.

⁴² BECK, *Almási* Antal 38.

maga befejezettségében, gördülő folytonosságában szakadozottságot, hiányosságot nem ismer.” Ami pedig a nehéz szakmai szöveg német nyelvre történő átültetését illeti, kihagyhatatlan a frappáns záró értékelés: „*Szeretjük Almási magyar mondatainak kemény kötését, de ez a német szövegen keresztül csak annyira érződik, mint öreg asszonyon az elmúlt ifjúkori szépség nyoma (...).*”⁴³ – írja a kortárs magyar magánjogász Almási művéről.

A *Zeitschrift für osteuropäisches Recht* 1935-36. évfolyamában két kisebb jelentőségű magyar vonatkozású írás jelent még meg: *Sebestyén Péter* a nem vétkesen okozott kárért való felelősség kérdésével foglalkozott,⁴⁴ míg *Walter Krusch* egy rövid ismertetést publikált *Bányász István* és *Steinhaus Ernst* ez évben Budapesten megjelent versenyjogi könyvéről.⁴⁵ A friss magyar törvényeket ebben az évben is a teljesség igényével listázták, míg a királyi Curia gyakorlatából egy vételi joggal kapcsolatos döntvényt mutattak be.

A folyóirat 1936-37. évfolyamában a magyar magánjogászok közül újra *Újlaki Miklós* jelentkezett értékes tanulmánnyal. A trianoni békediktátum következményeit elemezte a magánjog tekintetében: a magyar állam területvesztesége, amely hat környező államot gazdagított, felvetette a kérdést, hogy a jogegységesítés milyen módon lehetséges ezekben az államokban úgy, hogy átmenetileg hatályban tartották a magyar magánjogot.⁴⁶ Az ügyvéd szerző egyetemi előadásai és szemináriumai mellett a tudományos közéletben is aktívan részt vett ezekben az években is: többek között az 1936. február 8-án megalakult Magyar Jogászegylet Összehasonlító Jogi Szakosztályának egyik titkárává választották, de rendszeresen előadott a Budapesti Ügyvédi Kar ügyvédjelölti tanfolyamain is.⁴⁷ Összehasonlító magánjogi kutatásaival 1939-ben – nyilvánvalóan a háborús körülmények hatására – felhagyott, de *Szladits* összegző sorozatának kötelmi jogi (IV.) kötetében a bérletről és az ingyenes használat átengedéséről szóló szakaszokat azonban ő dolgozhatta ki.⁴⁸ Két évvel később a magyar zsidókat érő jogfosztás részeként ügyvédi tevékenységétől is kénytelen volt megválni, mint ahogy munkaszolgálatosként⁴⁹ a mindennapjait sem a tudományos tevékenység, hanem a túlélésért való küzdelem töltötte ki.

Szakmai, nem politikai szempontból lehetett érdekes az olvasók számára a nyugati műveltségű nemzetközi jogász *Váli Ferenc* tanulmánya is, amelyben a magyar joggyakorlat fejlődési irányáról írt a határon átnyúló jogviták kérdésében. Ezekben az években (1935–1943) a budapesti jogi fakultáson volt magántanár, majd oktatói tevékenységét 1943 és 1946 között az Isztambuli Egyetemen folytatta. Az 1936-ban németül publikált, említett tanulmányában a magyar magánjog kodifikálatlanságából vezette le azt a bizonytalanságot, amely a nemzetközi magánjogban is felfedezhető volt szerinte a joggyakorlatban. Úgy vélte, ez a teljes egészében bírói jogalkotásnak tekinthető normaanyag, amely precedensértékű felsőbb bírósági ítéletekből állt össze, különös felelősséget telepített a jogtudomány képviselőire ezek kellő értékelésével.⁵⁰ A magyar jogalkotás

⁴³ BECK, Magyar magánjog német nyelven 145–146.

⁴⁴ SEBESTYÉN, Die Entwicklung einiger Haftungen ohne Verschulden im Ungarischen Privatrecht 315–326.

⁴⁵ BÁNYÁSZ – STEINHAUS, Wettbewerbsrecht und markenschutz in Ungarn.

⁴⁶ ÚJLAKI, Die rechtsvereinheitlichenden Bestrebungen der Nachfolgestaaten und das ungarische Privatrecht 561–583.

⁴⁷ NAGY, Újlaki Miklós élete és munkássága Magyarországon 181–198.

⁴⁸ ÚJLAKI, A bérlet 451–507., Ingyenes használat átengedése 545.

⁴⁹ NAGY, Újlaki Miklós élete és munkássága Magyarországon 181–198.

⁵⁰ VÁLI, Zur neueren Entwicklung des internationalen Privatrechtes in der ungarischen Rechtssprechung 397–403.

újdonosságainak áttekintését ebben az évfolyamban a királyi Curia szerzői jogi, versenyjogi és idegen valutával történő fizetéssel kapcsolatos ítéleteinek az ismertetése követte.

A folyóirat 1937-38. évfolyamának különlegessége abban állt, hogy komplett listát közöltek benne a magyar szerzők Németországban megjelent műveiről. Ezek között, mint a fent írottak jól mutatják, csekély számban voltak magánjogi művek. Az előző év jogalkotási eredményeinek a számba vétele most sem hiányozhatott az összeállításból, míg a magyar felsőbb bírósági gyakorlatból bontójogi, valamint kartelljogi döntvényeket ismertettek.

Bár a trend már 1935-től kivilágott, 1938 kétségtelenül töréspont volt a magyar magánjogászok körében abban a tekintetben, hogy ki és milyen témában publikál a német szakmai folyóiratokban, amelyek szakmaisága a sajnálatos ellentétet a természetjogi elvek és a pozitív jog tartalma között az első magyar zsidótörvény évében már nem tudta elfedni. *Arató Istvánt* ez az ellentét nyilvánvalóan nem érintette kellemetlenül, hiszek újra és újra feltűnt a folyóirat szerzői között. A fiatal jogász a budapesti jogi fakultáson szerzett doctor iuris címet 1936-ban. Előbb a Bupadesti Központi Járásbíróság gyakornokaként helyezkedett el, majd a nemzetiszocialista jogot tanulmányozta a berlini egyetemen (1936, 1938, 1939). 1944 és 1945 között a pécsi jogi kar magántanára volt, miután 1941-ben egységes bírói és ügyvédi szakvizsgát tett, 1943-ban pedig habilitált. Mindeközben tagja volt a breslauer székhelyű Kelet-Európa Intézetnek, amely a vizsgált folyóiratnak, a *Zeitschrift für osteuropäisches Recht*-nek a kiadója volt. *Arató* nemzetközi közjogi és magánjogi tárgyú írásainak⁵¹ értékelése még további kutatást igényel, különös tekintettel arra, hogy 1997. január 1-jén bekövetkezett halála után a pécsi jogi fakultás folyóiratában nekrológjának szerzője nem tartotta szükségesnek tényekkel alátámasztani, miért tekintette *Aratót* „a magyar jogásztársadalom egy kiemelkedően jól képzett alakjának, (...) aki bölcsességével, példamutató emberi helytállásával széttöbbször üstökösökként világot előttünk”.⁵² *Arató* írásai a friss jogszabályok ismertetésére⁵³ vagy a visszacsatolt területeken alkalmazandó jogra⁵⁴ vonatkoztak, mélyebb dogmatikai elemzés nélkül. Ugyanebben az évfolyamban közölték az első zsidótörvény hivatalos német fordítását is, amelyhez *Arató* egy jogtörténeti áttekintést írt a zsidóság jogállásáról hazánkban. Úgy találta, hogy „ezzel a törvénnyel Magyarország csatlakozott azokhoz az államokhoz, amelyek a zsidókérdés törvényi szabályozását nem csak szükségesnek tartják, hanem a zsidóság visszaszorítását a gazdasági területen és a szellemi életben kikerülhetetlen és balaszthatatlan követelménnyek tekintik ahhoz, hogy a nép életében egészséges egyensúly jöjjön létre”.⁵⁵ Úgy vélte, ugyanez a gondolat motiválta a magyar jogalkotókat *Árpád-házi* királyainktól kezdve a zsidóemancipáció koráig, ezért az új szabályozást nem találta idegennek a magyar néplélektől. A curiai gyakorlatból ebben az évfolyamban egyetlen, kártérítési jogi jogesetet ismertettek – ugyancsak *Arató* közreműködésével.

A folyóirat 1939-1940. évfolyamának magyar „főszereplője” újra *Arató* volt. Az MTJ 1795-1811. szakaszait tekintette át a magyar öröklési jog területéről. Felhívta olvasói figyelmét arra, hogy az MTJ hivatalos német fordításban történő kiadásával (1940) a magyar igazságügyminisztériumnak

⁵¹ ARATÓ, Háborús felelősségünk egy francia megvilágításában; ARATÓ, Vádak és tények; ARATÓ, Die völkerrechtliche Haftung; ARATÓ, A nemzetközi jogi visszautalás; ARATÓ, Joghatóság a külföldi állam magánjogi ügyletei felett.

⁵² BOLERATZKY, In memoriam dr. Arató István 48.

⁵³ ARATÓ, Das neue ungarische Gesetz über das Verfahren gegen extraterritoriale Personen 242–247.

⁵⁴ ARATÓ, Die Einführung des ungarischen Rechts auf die mit Ungarn wiedervereinigten Gebiete 501–514.

⁵⁵ ARATÓ, Übersetzung des sog. I. Judengesetzes (G. vom 29. 5. 1938 zur Sicherung des Gleichgewichts im wirtschaftlichen und gesellschaftlichen Leben) mit Vorbemerkung 311–312.

az volt a célja, hogy „(...) a külföldi szakmai köröknek lebetőseket adjon a kodifikációs munkálatok teljeskörű megismerésére (...) észrevételek megfogalmazására”. „A tervezet (értsd: az MTJ) (...) a magyar magánjog több sajátosságát is megőrizte, melyek további fenntartása a külföldi szakmai körök számára hosszabb indoklást igényel, mivel ezek csak a magyar életviszonyok alapján magyarázhatók és értelmezhetők.” A magyar öröklési jog szerint a nép érzületének megfelelő jog, amely az ősi vagyon törvényes öröklése esetén a visszaháramlási jog fenntartását indokolta akkor is, ha ez a német jogászság számára idegen megoldás.⁵⁶ A jogalkotás újdonságait újra *Arató* tollából ismerhette meg a német jogász olvasó: a második zsidótörvény fordítását közölte a lap *Arató* bevezetőjével, melyben arról panaszkodott, hogy milyen nehézségekkel kellett az előterjesztőnek szembesülnie a törvényjavaslat képviselőházi vitája során,⁵⁷ és ő magyarázta a curiai gyakorlatból vett döntvényt is a külföldiek peres eljárásaiban alkalmazott magyar előírásokról.

Az 1940-1941. évfolyamban *Arató* a kelet-magyarországi és erdélyi területek visszacsatolásából következő magánjog-alkalmazási problémákról értekezett. Úgy találta, hogy „a német Birodalom és Olaszország célja Dél-Kelet-Európa újrendezésével a magyar-román ellentétek felszámolása volt”, és „a keleti, valamint az erdélyi területeknek a magyar Szent Koronával való újraegyesítéséről szóló törvény nagyjából-egészéből megegyezik az észak-magyarországi újraegyesítésről szóló törvénnyel.” A probléma azonban abban áll, hogy a magánjogi jogfejlődés útja különbözött az anyaországban és az elcsatolt területeken, ami jogegységesítést tesz szükségessé. Megmagyarázta olvasóinak azt is, hogy az Erdélyben mindeddig hatályban tartott „OPTK elvetését nem annak idegen volta indokolja, hanem a normatartalmának a célszerűtlensége.”⁵⁸ Az magyar törvények listája ebben az évben hosszabb volt, a curiai gyakorlatban azonban a szerkesztők bizonyára nem láttak újdonságot vagy a német jogászság számára érdekes elemet, mert nem közöltek egy döntvényt sem.

Az 1941-1942. évfolyamban a tanulmányok körében a jénai egyetemi tanár, *Walter Krusch* 53 oldalnyi terjedelmű írását közölték a magyar magánjogi törvénykönyv tervezetéről, ami azt bizonyítja, hogy az MTJ német nyelvű publikálása valóban váltott ki reakciót külföldön.⁵⁹ A szerző meglepéssel állapította meg, hogy a tervezetre „mindenütt jellemző, hogy (nem magyar) elveket teljességében sajátos módon formálták jogintézménnyé. Ebben nyilvánul meg a ténylegesen az, hogy a jogi norma minden esetben sajátos alkotás és a népi adottságokból fakad.”⁶⁰ Az újabb, harmadik zsidótörvény

⁵⁶ „(...) den ausländischen Fachkreisen Möglichkeit zu geben, diese Kodifikationsarbeit im vollen Umfang kennen zu lernen (...) und Kritik anzuregen”. „Der Entwurf ... enthält mehrere Eigentümlichkeiten des ungarischen Zivilrechts, deren Weiteraufrechterhaltung den ausländischen Fachkreisen gegenüber einer erläuternden Begründung bedarf, da sie nur auf Grund der eigenartigen ungarischen Lebensverhältnisse erklärt und verstanden werden können.” ARATÓ, Die Rückfallerfolge im neuen Entwurf zum ungarischen Privatrechtsgesetzbuch 366–370.

⁵⁷ ARATÓ, Übersetzung des sog. II. Judengesetzes (G. vom 5. Mai 1939 zur Beschränkung des Judentums im öffentlichen und wirtschaftlichen Lebens) mit Vorbemerkung 278–292.

⁵⁸ „Die Beseitigung der ungarisch-rumänischen Gegensätze war ein wichtiges Ziel der auf Neuordnung Südosteuropas gerichteten Tätigkeit des Deutschen Reiches und Italiens. (...) Das Gesetz über die Wiedervereinigung der östlichen und siebenbürgischen Gebiete mit der Heiligen Ungarischen Krone (GA XXVI 1940) stimmt im großen und ganzen mit dem oberungarischen Wiedervereinigungsgesetz (GA XXXIV 1938) überein. (...) Nicht mit der fremden Herkunft, sondern mit der Unzweckmäßigkeit der Bestimmungen kann die Abschaffung des ABGB begründet werden.” ARATÓ, Probleme der Wiedervereinigung der ostungarischen und siebenbürgischen Gebiete mit Ungarn 362–370.

⁵⁹ Ezt igazolják a következő tanulmányok is: DOMKE, Ungarns Privatrechtsgesetzbuch 625.; FLAD, Ungarns Privatrechtsgesetzbuch 145; HEDEMANN, Betrachtungen zu Ungarns Privatrechtsgesetzbuch 1137.

⁶⁰ „Überall aber sind auch solche beibehaltene (nicht ungarische) Prinzipien in vollkommen eigener Weise zum einzelnen Rechtsinstitut geformt. So offenbart sich in der Tat auch hierin eine höchst eigentümliche Schöpfung und damit die völkische Bedingtheit jedes Rechts.” KRUSCH, Ungarns Privatrechtsgesetzbuch 1–53.

bemutásának feladatát *Arató* vállalta, írásából kiviláglóan teljes egyetértésben a jogalkotóval, és ismét a középkori jogkorlátozásra történő hivatkozással.⁶¹ Ezt az 1894. évi XXXI. tc-t módosító házassági jogi novellát teljes egészében közölték német fordításban, bár a bevezetőt ezúttal *Hegedűs József* curiai tanácsos írta.⁶²

*Csiky János*nak, az igazságügyi minisztérium miniszteri titkárnak a *Zsidókérdés magyarországi szabályozása* című írása, amely hosszadalmas statisztikai indokolást tartalmazott a törvényi rendezés halaszthatatlanságának bizonyítására, sokatmondó sommás mondattal kezdődött: „*Alig akad nép, amely 1935-ben a Német Birodalomnak zsidókérdés megoldására szolgáló rendelkezéseit feszültebb figyelemmel és több megértéssel kísérte volna, mint a magyar.*” (sic!)⁶³ *Csiky* életrajzi adatait a Komárom-Esztergom Megyei Levéltár évkönyvéből (2017) ismerhetjük meg: *Vitéz Csiky Jenő* fia Szegeden szerzett jog- és államtudományi végzettséget 1934-ben. *Horthy* kormányzó 1930-ban avatta apja nyomdokain járva vitézzé. Miután állami ösztöndíjjal előbb Genfben (1936), majd Londonban (1938) folytatott tanulmányokat, 1940 és 1946 között Budapesten volt polgári ügyszakban ítélkező bíró. Eközben 1938 decemberétől 1945 augusztusáig az igazságügyi minisztérium alkalmazottja volt,⁶⁴ és e tevékenysége keretében készítette el német nyelvű, hivatkozott tanulmányát is 1942-ben. A magyar curiai gyakorlatból ebben az évben házassági és kereskedelmi jogi döntvényeket ismertettek – két olyan terület, amely a német jogász olvasó figyelmét valóban felkelthette.

Ilyen írás volt az 1943. évfolyamban a budapesti ügyvéd, *Guido Gündisch* tanulmánya is, melyben a szerző a leányvállalatok alapításának a lehetőségét tekintette át a magyar jog szerint, praktikus tanácsokat adva a német kereskedelmi jogászoknak. Hangsúlyozta, hogy az 1938 és 1941 között visszacsatolt területeken teljes mértékben a magyar jog érvényesül már, és az 1931. július 18-án megkötött kereskedelmi egyezmény értelmében a birodalmi német cégek kedvező pozíciót élveznek, ha leányvállalat alapítását veszik tervbe.⁶⁵ Ebben az évben *Arató* neve csak a curiai gyakorlatból kiemelt négy kereskedelmi jogi, illetve házassági jogi eset kapcsán jelent meg a folyóiratban.

A *Zeitschrift für osteuropäisches Recht* utolsó évfolyama 1944-ben jelent meg. *Arató* az egykori jugoszláv területek visszacsatolásáról készített tanulmányt a lap számára a jogi partikularizmusból adódó jogalkalmazási nehézségeket hangsúlyozva,⁶⁶ és ő állította össze az előző év lényeges (azaz nem teljes) jogalkotásáról szóló listát is: a listán 21 rendelet szerepelt, megjegyezve azt, hogy 1944. június 1-jéig 32 új rendelet született a zsidókérdésről. Német fordításban az 1942. évi VIII. törvényt közölték, amely zsidó vallást bevetté nyilvánító 1895. évi XLII. tc-t helyezte hatályon kívül, *Hegedűs* szerint „*a keresztény egyházakkal indokolatlanul egyenlő jogállást*” felszámolva.⁶⁷ *Hegedűs* a korszakban német jogbölcséleti szakfolyóiratokban is publikált,⁶⁸ de pályájáról, szemléletmódjáról a halála

⁶¹ ARATÓ, Rassenschutzmaßnahmen in der ungarischen Ehegesetznovelle 381–389.

⁶² HEGEDŰS, Gesetz vom 2. August 1941 über die Ergänzung und Abänderung des GA. XXXI: 1894 über das Eherecht sowie über die im Zusammenhang damit erforderlichen Rassenschutzbestimmungen – mit Vorbemerkung. 416–422.

⁶³ „*Es gibt kaum ein Volk, das im Jahre 1935 die Maßnahmen des Deutschen Reichs zur Lösung der Judenfrage mit gespannterem Interesse und mehr Verständnis verfolgt hätte als das ungarische.*” CSIKY, Die gesetzliche Regelung der Judenfrage in Ungarn 60–72.

⁶⁴ HORVÁTH, Az Almásfüzitői Timföldgyár 1956-ban 83–84.

⁶⁵ GÜNDISCH, Die Gründung von Zweigniederlassungen und Tochtergesellschaften in Ungarn 66–75.

⁶⁶ ARATÓ, Die Rückgliederung der ehemaligen jugoslawischen Gebiete an Ungarn 24–32.

⁶⁷ HEGEDŰS, Rechtslage der israelitischen Glaubensgemeinschaft 130–132.

⁶⁸ HEGEDŰS, Ungarns Privatgesetzbuch. Randbemerkungen anlässlich der deutschen Übersetzung 154–167.

évében (1975) összeállított monográfiája bevezetőjéből informálódhatunk elsősorban: „*nemesi magyar család sarjaként jött a világra, és ez meghatározta világlátását, neveltetését és életfelfogását. (...) mélységesen hitt Istenben, az egyén természet adta jogaiban, de egyidejűleg a közösségekben is: a családi kötelék erejében, és mindezek felett, a legnagyobb családban, a hazában. (...) beszédszinten sajátította el, többek között, a latin nyelvet. Anyanyelvi szinten beszélt németül, jól bírta az angolt és franciát, olvasott görögül. (...) A jogtudományi doktorátust 1926-ban szerezte meg a budapesti Pázmány Péter Jogtudományi Egyetemen, miután 4 évet töltött az I. világháború olasz frontján. 1931/32-ban egy kurzust végzett a kölni egyetemen, Kelsen prof. felsőfokú, speciális kollégiumának hallgatójaként. Első bírói kinevezését 1938-ban kapta. 1936–1948 között az Igazságügyi Minisztérium kodifikációs osztályának munkatársa, majd 1953-ig felső bírósági büntető tanácselnök.*” A bevezető írás a Pester Lloyd 1935. május 16-i számában megjelent tanulmányra hivatkozva kiemelte, hogy Hegedűs a német jogpozitivizmus bukását látta az 1933 utáni jogi változásokban, és azt is kijelentette, hogy „*Magyarország nem térhet át a német jogrend biológiai naturalizmusára.*” Az a „liberális” szemléletmód, ami a monográfia kéziratát kiadásra előkészítő rokon szerint Hegedűst jellemezte, a *Zeitschrift für osteuropäisches Recht* hasábjain kilenc évvel később, 1944-ben igazságügyi minisztériumi alkalmazottként publikált írásának szellemiségével világosan szemben állt.⁶⁹ Hegedűs munkásságának átfogó feldolgozása⁷⁰ ezért új kutatási terület lehet a kellő, mélyebb értékelés érdekében.

4. Következtetések

A 19-20. század fordulóján a hazai szakirodalom, bár jogtudósaink tisztában voltak azzal, hogy a magyar magánjogot az évszázadok során számos külföldi, elsősorban német hatás érte,⁷¹ elsősorban mégis a magyar jog önálló fejlődési útját hangsúlyozta a hazánkban publikált írásokban és külföldön is.⁷² Ezzel szemben a magyar jogfejlődésről szóló csekély számú, német szerzőtől származó írásban a magyar jogtudomány, és ezen belül a magánjog is sokkal inkább „*sajátos germán*” alapú tudományként jelent meg. A magyar jog alakulását jelentős részben „*a Frank és Német Birodalomban végbement fejlődés eredményének*” tekintették, melyben szláv és germán elemek keveredtek egymással,⁷³ ami meghatározó különbség a hazai értelmezéssel szemben. Miközben a magánjogi törvénykönyv tervezeteinek törvényhozói elfogadása a 19-20. század fordulója után is egyre csak húzódott, polgári eljárásjogi kódexünk (1911. évi I. törvény) előkészülete és hatályba lépése újra nagy visszhangot váltott ki külföldön, bár elsősorban nem a német államban, hanem az ekkor még fennálló Osztrák-Magyar Monarchia nyugati felében.⁷⁴ Mindez azt is generálta, hogy a kodifikátor Plósz Sándor nagy

⁶⁹ HEGEDŰS, A szintetikus jogbölcelet alapjai, ahogy ma – 1975-ben – látom azokat 7.

⁷⁰ Hegedűs jogbölceleti munkásságot Szabadfalvi József dolgozta fel, lásd SZABADFALVI, A természetjog rehabilitációja: Hegedűs József „szintetikus” jogbölcelete.

⁷¹ Lásd bővebben HERGER, A modern magyar házassági vagyoni jog kialakulása és rendszere a német jogfejlődés tükrében 18–21.

⁷² ALMÁSI, Ungarisches Privatrecht I V.

⁷³ SCHREUER, Rezension zu Ákos von Timon 326.

⁷⁴ WACH, Entwurf der ungarischen Zivilprozessordnung; GOTTL, Ungarische Zivilprozeß-ordnung mit Erläuterungen; SCHRUTKA, Die neue ungarische Zivilprozessordnung 309.; SCHMIDT, Die neue Zivilprozessordnung für Ungarn; SKEDI, Zur Zivilprozessform.

figyelmet fordított tudományos eredményeinek német nyelven történő közzétételére is.⁷⁵ A következő évtizedben azonban a figyelem újra az anyagi magánjog egységesítésére terelődött, ekkor már nem csak az osztrák, hanem a német tudományos életben is. A hatályos és a tervbe vett magyar magánjogot a német szakirodalomban gyakorlati alkalmazhatósága és történeti összefüggései szempontjából tárgyalták. *Ernst Heymann* következtetései 1917-ben sokkal óvatosabbak voltak, mint *Schreiers* fent idézett mondatai. *Heymann* úgy vélte, hogy a magyar magánjog, ha azt a francia-római, angloamerikai és szláv joggal szemben vizsgáljuk, egyértelműen a germán jogcsoportba tartozik a Német Birodalom, Ausztria, Svájc és az északi országok jogával együtt. A német jogásznak hazai jogunk „*némileg önálló úton fejlődött német partikuláris jognak*“ tűnt, amely azonban „*a magyar nép karakteréből következő önálló életet él*“.⁷⁶

Ezek az előzmények nagyban hozzájárultak ahhoz a nyitottsághoz, amelyet a magyar magánjogtudomány képviselői az NSDAP hatalomra jutása után tapasztaltak német részről. A jogászok közötti interakciót – a kulturális kapcsolatok erősödésének trendjéhez illeszkedve – különösen fokozta a magyar külpolitika irányultsága. Mivel a Német Jogi Akadémia felállításának egyik kifejezett célja volt a szövetségesek jogrendjének a megismerése és a nemzetiszocialista ideológia szerinti befolyásolása, a kutatás elején vélelmezhető volt, hogy német jogtudományi folyóiratok munkájába a magyar szerzők nagy aktivitással kapcsolódnak be. Ez azonban nem így történt.

Magánjogászainknak egy szűk köre tartotta csak fontosnak, hogy német nyelven is közölje eredményeit, és 1935 után a publikálni kívánók száma még inkább lecsökkent. Bár egy jogtudós tudományos teljesítménye és emberi habitusa nem ítéltető meg önmagában az alapján, hogy egy adott időpillanatban a szakmai véleményét az aktuálpolitikai kihívások mennyiben fertőzték meg, beszédes az is, hogy az adott szerző melyik folyóiratot, a nyíltan politikai célzattal működő *Zeitschrift der Akademie für Deutsches Recht*-et vagy az inkább szakmainak tekinthető *Zeitschrift für osteuropäisches Recht*-et válaszotta, illetve ezt melyik évben tette meg. Még erőteljesebb töréspontnak tűnik ezek alapján az 1938. év, amikortól kezdődően a polgári magyar magánjogtudomány képviselőinek helyét a vizsgált német szaklapok szerzői között elsősorban a német kultúrkörben otthonosan mozgó igazságügyi minisztériumi alkalmazottak, *Arató*, *Hegedűs* és *Csiký* vették át.⁷⁷ Őket meg lehet ugyan jelölni – 1949 utáni mellőzöttségüket és helytállásukat hangsúlyozva – „polgári kori” jogászként, de egy dolog kétségtelen: nevüket adták a jogfosztó normák megismertetéséhez a „III. Birodalomban”, míg mások a jogéletnek ettől a területéről inkább távol tartották magukat.

Felhasznált irodalom és források

ALMÁSI Antal: A polgári törvénykönyv. Polgári jog 1925/1. sz. 8–13.

ALMÁSI, Antal: Die Bedeutung des Gerichtsgebrauchs für das ungarische Privatrecht. ZOER 1935/1936 1–12. füzet,

⁷⁵ PLÓSZ, Entwurf der ungarischen ZPO; PLÓSZ, Ungarisches Zivilprozessrecht; PLÓSZ, Die Struktur des Zivilprozesses in der neuen ZPO; PLÓSZ, Die Prozeßleitung des Gerichts nach der neuen ungarischen Zivilprozeßordnung; PLÓSZ, Die Natur der gesetzlichen Vermutung; PLÓSZ, Zwei Vorträge aus dem ungarischen Zivilprozeßrecht.

⁷⁶ HEYMANN, Das ungarische Privatrecht und der Rechtsausgleich mit Ungarn 92.

⁷⁷ A három szerző életrajzi adatait tartalmazó műveket *Schweitzer Gábor* bocsátotta a rendelkezésemre. Köszönöm szépen a segítségét.

- 195–217.
- ALMÁSI Antal: Grossschmid jogszabálytana. Polgári Jog 1931/7. sz. 431–438.
- AMÁSI Anton: Ungarisches Privatrecht. Berlin 1922
- ALMÁSI Anton: Ungarisches Privatrecht I-II. Berlin–Leipzig 1923–24.
- ALMÁSI Antal: Nichtvermögensschaden im ungarischen Privatrecht. Szeged 1923
- ALMÁSI Antal: Das materielle Eherecht Ungarns. In: LESKE, Franz – LOEWENFELD, Erwin (szerk.): Rechtsverfolgung im internationalen Verkehr I. Berlin 1932, 225–277.
- ALMÁSI Antal, A háború hatása a magánjogra. Budapest 1910/1917
- ALMÁSI Antal: A valorizációs törvény magyarázata. Budapest 1928
- ARATÓ István: Háborús felelősségünk egy francia megvilágításában. Külgügyi Szemle 1933
- ARATÓ István: Vádak és tények. Budapest 1934
- ARATÓ István: Die völkerrechtliche Haftung. Pécs 1937
- ARATÓ István: A nemzetközi jogi visszautalás. Magyar Jog Szemle 1937
- ARATÓ István: Joghatóság a külföldi állam magánjogi ügyletei felett. Pécs 1942
- ARATÓ István: Das neue ungarische Gesetz über das Verfahren gegen extratoritoriale Personen. ZOER 1938/1939 1–12. füzet, 242–500.
- ARATÓ István: Die Einführung des ungarischen Rechts auf die mit Ungarn wiedervereinigten Gebiete. ZOER 1938/1939 1–12. füzet, 501–514.
- ARATÓ István: Übersetzung des sog. I. Judengesetzes (G. vom 29. 5. 1938 zur Sicherung des Gleichgewichts im wirtschaftlichen und gesellschaftlichen Leben) mit Vorbemerkung. ZOER 1938/1939 1–12. füzet, 311–375.
- ARATÓ István: Die Rückfallerbfolge im neuen Entwurf zum ungarischen Privatrechtsgesetzbuch. ZOER 1939/1940 1–12. füzet, 366–370.
- ARATÓ István: Übersetzung des sog. II. Judengesetzes (G. vom 5. Mai 1939 zur Beschränkung des Judentums im öffentlichen und wirtschaftlichen Lebens) mit Vorbemerkung. ZOER 1939/1940 1–12. füzet, 278–292.
- ARATÓ István: Probleme der Wiedervereinigung der ostungarischen und siebenbürgischen Gebiete mit Ungarn. ZOER 1940/1941 1–12. füzet, 362–370.
- ARATÓ István: Rassenschutzmaßnahmen in der ungarischen Ehegesetznovelle. ZOER 1941/1942 1–12. füzet, 381–389.
- ARATÓ István: Die Rückgliederung der ehemaligen jugoslawischen Gebiete an Ungarn. ZOER 1944 (füzet megjelenés nélkül) 24–32.
- ARATÓ István: Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie 1943/36. sz. 154–167.
- BÁN Dániel: A német magánjog fasizálódása és annak hatása a jogfejlődésre. Jogtudományi Közlöny 2007/7–8. sz. 333–344.
- BÁNYÁSZ István – STEINHAUS Ernst: Wettbewerbsrecht und markenschutz in Ungarn. Budapest 1935
- BALÁS P. Elemér – HELLER Erik – SZEMÉLYI Károly – SZÉKELY István – TÚRY Sándor Kornél: Die Entwicklung des ungarischen Rechts in zwanzig Jahren nach Trianon. Kolozsvár 1941
- BECK Salamon: Almási Antal. Jogtudományi Közlöny 1946/1. sz. 38.
- BECK Salamon: Magyar magánjog német nyelven. Almási Antal Ungarisches Privatrecht 1. kötet. Jogtudományi Közlöny 1922/19. sz. 145–146.
- BOLERATZKY Lóránd: In memoriam dr. Arató István. Jura 1997/1. sz. 48.
- CONDANARI-MICHLER, Slavomir: Der Einfluß des deutschen Rechts auf die ungarische Rechtsentwicklung. ZafDR 1938, 38–53.
- CSIKY János: Die gesetzliche Regelung der Judenfrage in Ungarn. ZOER 1942 1–6. füzet, 60–72.
- DOMKE, (n.n.): Ungarns Privatesetzbuch. Deutsches Recht, Ausg. A. 1940, 625.
- FLAD, (n.n.): Ungarns Privatesetzbuch. Deutsches Gemein- und Wirtschaftsrecht 1940, 145.
- GOTTL, August: Ungarische Zivilprozeßordnung mit Erläuterungen. Wien 1911
- GÜNDISCH, Guido: Die Gründung von Zweigniederlassungen und Tochtergesellschaften in Ungarn. ZOER 1943 1–12. füzet, 66–75.
- HAJNAL Henrik: Das Eherecht Ungarns. Polgári Jog 1933/9. sz. 288–291.
- HARMATHY Attila: Emlékezés Nizsalovszky Endrére (1894–1976), a Magyar Tudomány Akadémia rendes tagjára. <http://real.mtak.hu/80576/1/Nizsalovszky%20Endre%20Harmathy.pdf> (letöltés: 2022. 04. 26.)

- HEDEMANN, Justus Wilhelm: Betrachtungen zu Ungarns Privatgesetzbuch. Deutsche Juristen-Zeitung, 102. évf., 1137.
- HEGEDŰS József: Gesetz vom 2. August 1941 über die Ergänzung und Abänderung des GA. XXXI: 1894 über das Eherecht sowie über die im Zusammenhang damit erforderlichen Rassenschutzbestimmungen – mit Vorbemerkung. ZOER 1941/1942 1–12. füzet, 416–422.
- HEGEDŰS, József von: Rechtslage der israelitischen Glaubensgemeinschaft GA VIII: 1942. ZOER 1944 (füzet megjelölés nélkül) 130–132.
- HEGEDŰS, József von: Ungarns Privatgesetzbuch. Randbemerkungen anlässlich der deutschen Übersetzung der Fassung V, 1928. Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie 1943/36. sz. 154–167.
<https://www.jstor.org/stable/23677171?seq=1> (letöltés: 2022. 04. 27.)
- HEGEDŰS József: A szintetikus jogbölcsélet alapjai, ahogy ma – 1975-ben – látom azokat. Budapest 1975
<http://www.drhegedusjozsef.hu/> (letöltés: 2022. 04. 27.)
- HERGER Csabáné: A modern magyar házassági vagyoni jog kialakulása és rendszere a német jogfejlődés tükrében. Passau: Schenk Verlag 2017
- HERGER Csabáné: Jogkorlátozás és jogfosztás a gazdasági életben a Pécsi Királyi Törvényszék gyakorlata alapján (1938–1944). Díké 2020/2. sz. 21–47.
- HERGER Csabáné: Eherecht in Ungarn (1918–1945). In: LÖHNIG, Martin: (szerk.) Kulturkampf um die Ehe Reform des europäischen Eherechts nach dem Großen Krieg. Tübingen: Mohr Siebeck Verlag, 2020, 45–81.
- HERGER Csabáné: A Pécsi Közigazgatási Kamara 1938 és 1945 között. Díké 2018/2. sz. 20–43.
- HERGER Csabáné: Az igazságosság és a jogtalanság határai a magyar magánjogban (1920–1944). Jura 2019/1. sz. 94–103.
- HERGER Csabáné: A Pécsi Királyi Törvényszék ítélkezési gyakorlata a III. zsidótörvény hatályba lépését követően. Díké 2019/2. sz. 46–74.
- HERGER Csabáné: Ersitzung im unkodifizierten ungarischen Privatrechts. Auswirkung des ABGB in Ungarn nach 1861. BRGÖ 2020/2. sz. 301–308.
- HERGER Csabáné: Leistungstörungsrecht in Ungarn in der Zwischenkriegszeit (megjelenés alatt).
- HEYMAN, Ernst: Das ungarische Privatrecht und der Rechtsausgleich mit Ungarn. Tübingen 1917
- HORVÁTH Attila: Az Almásfüzitői Timföldgyár 1956-ban, a Timföldgyári Munkástanács tevékenysége. Függelék. In: WENCZ Balázs (szerk.): Évkönyv 2016–2017. MNL Komárom-Esztergom Megyei Levéltára Évkönyvei 24. Esztergom 2017, 83–88.
- Indokolás a Magyar Általános Polgári Törvénykönyv tervezetéhez I. Bevezetés. Személyi jog. Családi jog. Budapest 1901
- JANCSÓ György: Magyar házassági és házastársi öröklési jog. Budapest 1901
- KRAUSZ Bernadett: Magyar magánjogászok a német jog hatásáról és a jogfosztásról (1920–1944). Díké 2020/2. sz. 55–66.
- KUNCZ Ödön: A magyar kereskedelmi és váltójog tankönyve. Budapest 1938
- KUNCZ Edmund: Bericht über die Entwicklung des ungarischen Handelsrechts von 1920–1935. Zeitschrift für das gesamte Handelsrecht und Konkursrecht 1935, 344–401. és 1936, 33–99.
- KUNCZ Edmund: Neue Richtungen im ungarischen Aktienrecht. ZafDR 1936, 721–726.
- KUNCZ Ödön – TÜRPIZ, Hellmuth: Das ungarische Recht und seine Entwicklung. ZafDR 1936, 726.
- KUNCZ Ödön. Életem. Budapest 2017
- KRUSCH, Walter: Ungarns Privatgesetzbuch. ZOER 1941/1942 1–12. füzet, 1–53.
- LEHOTAY Veronika: A jogszűkítés útján. A Horthy-korszak szabadságjog-megvonó intézkedéseinek jogtörténeti aspektusai. Miskolc 2020
- NAGY Péter: Újlaki Miklós élete és munkássága Magyarországon. Glossa Iuridica 2021/3. sz. 181–198.
- NIZSALOVSKY Endre: Neue deutsche Rechtsgedanken und das ungarische Privatrecht. ZafDR 1935, 66–71.
- N. n.: Rechtswissenschaftlicher Gedankenaustausch zwischen Ungarn und Deutschland. ZafDR 1938, 461–462.
- N. n., Besuch des ungarischen Justizministers bei der Akademie für Deutsches Recht. ZafDR 1938 478.
- N. n.: Besuch des Präsidenten der Akademie für Deutsches Recht in Ungarn. ZafDR 1938, 743.
- N. n.: Streifzüge durch die ungarische Zivilprozessordnung. JBl. 1911
- PLÓSZ Sándor: Entwurf der ungarischen ZPO. Budapest 1885
- PLÓSZ Sándor: Ungarisches Zivilprozessrecht. Budapest 1906

- PLÓSZ Sándor: Die Struktur des Zivilprozesses in der neuen ZPO. Budapest 1911
- PLÓSZ Sándor: Die Prozeßleitung des Gerichts nach der neuen ungarischen Zivilprozeßordnung. Recht und Wirtschaft 1911/1912, 392–398.
- PLÓSZ Sándor: Die Natur der gesetzlichen Vermutung. Aus der Festschrift für Adolf Wach. Leipzig 1913
- PLÓSZ Sándor: Zwei Vorträge aus dem ungarischen Zivilprozeßrecht. I. Der Beweis im ungarischen Zivilprozess. II. Der Bau des Prozesses in erster Instanz nach der ungarischen Zivilprozessordnung. Berlin 1917
- RADOCSAY, László von: Die Rechtserneuerung in Ungarn. Schriften der Akademie für Deutsches Recht. Gruppe Recht des Auslands Nr. 1, München – Berlin 1942
- RIBBENTROP, Joachim von: Geleitwort. ZafDR 1935, 1–2.
- SCHMIDT, Alexander: Die neue Zivilprozessordnung für Ungarn. Allg. Österr. Gerichtszeitung 1911
- SCHREUER, Hans: Rezension zu Ákos von Timon: Ungarische Verfassungs- und Rechtsgeschichte. ZRG GA 26 1905, 326–340.
- SCHRUTKA, Emil von: Die neue ungarische Zivilprozessordnung. Zeitschrift f. Not. 1911, 309.
- SEBESTYÉN Péter: Die Entwicklung einiger Haftungen ohne Verschulden im Ungarischen Privatrecht. ZOER 1935/1936 1–12. füzet 315–326.
- SKEDL, Arthur: Zur Zivilprozessform. Wien 1912
- STIPTA István: Das Zivilverfahrensrecht (1848–1945) In: MÁTHÉ Gábor (szerk.) Die Entwicklung der Verfassung und des Rechts in Ungarn. Budapest 2017, 541–564.
- SZABADFALVI József: A természetjog rehabilitációja: Hegedüs József „színhétikus” jogbölcselete. In: H. SZILÁGYI István – PAKSY Máté (szerk.): Ius unum, lex multiplex. Liber Amicorum Studia Z. Péteri Dedicata. Tanulmányok a jogösszehasonlítás, az államelmélet és a jogfilozófia köréből 13. Budapest 2005, 513–523.
- SZAKÁTS, Coloman von: Die Grundprinzipien der neueren ungarischen Rechtschaffung. ZafDR 1936, 491–498.
- SZAKÁTS Kálmán: Az új német birodalmi sajtóreform. Magyar Jogászegyleti Értekezések 1934/8. sz. 565–581.
https://library.hungaricana.hu/hu/view/DTT_FOLY_MagyarJogaszegyletiErtekezesek_1934/?pg=569&layout=s (letöltés: 2022. 04. 26.)
- SZLADITS Károly – FÜRST László – ÚJLAKI Miklós: Magyar magánjog mai érvényében: törvények, rendeletek, joggyakorlat III. rész, Kötelmi jog I–III. Budapest 1934
- TÓTH Lőrinc: A magyar nőkről. Budapest 1887
- ÚJLAKI Nikolaus: Das Schicksal des ungarischen Rechts auf den Jugoslawien angeschlossenen Gebieten. ZOER 1934/1935 1–12. füzet, 83–92.
- ÚJLAKI Nikolaus: Die rechtsvereinheitlichenden Bestrebungen der Nachfolgestaaten und das ungarische Privatrecht ZOER 1936/1937 1–12. füzet 561–583.
- ÚJLAKI Miklós: A bérlet. Ingyenes használat átengedése. In: SZLADITS Károly (szerk.): Magyar magánjog IV. Budapest 1942, 451–507. és 545.
- VÁLI Franz: Zur neueren Entwicklung des internationalen Privatrechtes in der ungarischen Rechtssprechung. ZOER 1936/1937. 1–12. füzet 397–403.
- WACH, Adolf: Entwurf der ungarischen Zivilprozessordnung. Wien 1911